

Zbigniew Mikołajczyk

Komisja Odbudowy Modlina (1930-1932)

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 17/1, 93-106

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZBIGNIEW MIKOŁAJCZYK

KOMISJA ODBUDOWY MODLINA (1930–1932)

Jest wiele miejsc szczególnych, świadczących o niezwyklej i bohaterskiej przeszłości narodu polskiego. Jednym z takich miejsc jest Twierdza Modlin – dowód na to, że słowa „Bóg, Honor, Ojczyzna” miały szczególną wagę dla żołnierza polskiego. Działania zbrojne prowadzone na przestrzeni wieków w tym rejonie pochłonęły tysiące istnień ludzkich, czyniąc ziemię modlińską pomnikiem krwawej historii. Wybór miejsc strategicznych z militarnego punktu widzenia jest ściśle związany z położeniem i rzeźbą terenu. Ziemia modlińską usytuowana jest przy zbiegu rzek: Wisły, Bugo-Narwi i Wkry. Jej znaczenie strategiczne wykorzystano już podczas koncentracji wojsk polskolitewskich przed bitwą pod Grunwaldem w 1410 roku¹. Wieś Modlin (zwana też Moglno, Modlno, Moglino)² była wioską rolniczo-rybacką położoną u ujścia Narwi do Wisły³.

Budownictwo militarne na tym terenie rozpoczęli Szwedzi w 1655 roku zakładając w tym miejscu obóz warowny, z którego prowadzili dalsze wyprawy. Król szwedzki – Karol X Gustaw nakazał budowę na wyspie przy ujściu Narwi do Wisły szanca o narysie czteroramiennej gwiazdy, tzw. bugskansenu, a następnie rozbudowę umocnień.

Narodziny dzisiejszej twierdzy wiążą się z okresem wojen napoleońskich. Za jej ojca przyjęto cesarza Francuzów – Napoleona Bonapartego, który 1 grudnia 1806 roku polecił szefowi swej inżynierii – gen. Francis de Chasseloup – Laubat rozpoczęcie prac związanych z jej zaprojektowaniem

¹ W. Wyruch, *Muzeum Kampanii Wrześniowej i Twierdzy Modlin*, Nowy Dwór Mazowiecki 2006, s. 3; S. Herbst, J. Zachwatowicz, *Twierdza Modlin*. Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. R. 42: 1950, z. 3; Tenże, *Twierdza Modlin (La Placeforte de Modlin)*. Warszawa 1949; R. Bochenek, *Twierdza Modlin*, Warszawa 2003; por: R. Gołąb, *Ilustrowana Monografia Miasta Nowego Dworu Mazowieckiego z Historią Twierdzy Modlin*, Nowy Dwór Mazowiecki-Warszawa 2001; opis bitwy zob.: S. M. Kuczyński, *Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411*, Warszawa 1960.

² R. Gołąb, *Ilustrowana Monografia Miasta Nowego Dworu Mazowieckiego z Historią Twierdzy Modlin*, Nowy Dwór Mazowiecki-Warszawa 2001.

³ J. Dąbrowski, *Historia Garnizonu Modlin. Do września 1939 r.* Pruszków 2000, s. 8.

i budową⁴. Pierwsze roboty budowlane rozpoczęto już wiosną 1807 roku. Po bohaterskiej, nierozstrzygniętej bitwie z Austriakami pod Raszynem i podaniu Warszawy w 1809 roku siły Księstwa Warszawskiego przeniesiono do Modlina, który stał się główną bazą wojskową ze składami uzbrojenia, umundurowania i żywności, a także szpitalem dla chorych i rannych żołnierzy.

Po zwycięskiej wojnie z Austrią, Napoleon podjął decyzję o dalszej rozbudowie twierdzy, z myślą o uczynieniu z niej jednego z filarów wschodniego systemu obronnego. Kierowanie pracami fortyfikacyjnymi przejął płk Jan Mallet (zmienił swoje nazwisko na Malletski będąc bez reszty oddany polskiej sprawie), a roboty nabrały tempa. Twierdza Modlin stała się ogromną fortecą z rozbudowanym systemem umocnień.

W wyniku niepomyślnego przebiegu wojny, pod twierdzę podeszła armia rosyjska. Dnia 5 lutego 1813 roku gen. Iwan Paskiewicz, dysponując 36 tysiącami żołnierzy przystąpił do jej oblężenia. W dniu 25 grudnia, po blisko 11 miesiącach oblężenia, warownia została poddana. Decyzję o kapitulacji podjął gen. Daendels, Holender z pochodzenia, który dowodząc obroną nie przejawiał zbyt dużego zainteresowania sprawą polską⁵.

W okresie Królestwa Polskiego nie kontynuowano rozbudowy modlińskich umocnień. Jej posiadanie miało jednak duże znaczenie dla powstańców, gdyż już w cztery dni po wybuchu powstania płk Chrzanowski zajął twierdzę, zdobywając w niej ogromne zapasy prochu, leków i oporządzenia wojskowego.

W toku wojny polsko-rosyjskiej 1831 r. dziewięcioletnia armia rosyjska przystąpiła do blokady sił powstańczych z okolic Modlina i Nowego Dworu w konsekwencji doprowadzając do kapitulacji.

Po klęsce powstania listopadowego Rosjanie rozpoczęli rozbudowę twierdzy i jej umocnień zewnętrznych. Chcąc wzmocnić swe zachodnie rubieże obronne i zapanować nad niepodległościowymi dążeniami Polaków, objęli jej rejon intensywną akcją rusyfikacyjną. W tym celu na terenie dzisiejszego Stanisławowa założono Kolonię Aleksandryjską i pobudowano szereg cerkwi: w Kazuniu, na terenie cytadeli i wspomnianej kolonii. Sama twierdza, której nazwę zmieniono na Nowogeorgijewsk była w tym czasie miejscem przetrzymywania powstańców i rewolucjonistów⁶.

W nocy z 22 na 23 stycznia 1863 roku wybuchło powstanie styczniowe, podczas którego siły powstańcze planowały zdobycie twierdzy, jednakże zo-

⁴ J. Dąbrowski, *Historia Garnizonu...*, s. 9-10.

⁵ T a m ż e, s. 15-16; G. S o k o ł o w s k i, R. Gołąb, *Twierdza Modlin*, Nowy Dwór Mazowiecki 2006, s. 7.

⁶ Zob.: J. F e d u s z k a, *Twierdze Modlin, Serock, Zamość w planach strategicznych powstania listopadowego*, Lublin 1999.

stały rozbite przez Rosjan. Do 1914 roku nastąpiła dalsza rozbudowa umocnień zewnętrznych w postaci fortów: Goławice, Janówek i Carski Dar⁷.

Bardzo istotną rolę odegrała twierdza modlińska w początkowej fazie I wojny światowej. W połowie lipca 1915 roku siły niemieckie rozpoczęły działania zbrojne na kierunku Modlina. Otoczenie twierdzy i długotrwały ostrzał artylerii wywołały demoralizację w szeregach broniących się Rosjan. Mimo, iż nie wyczerpano wszystkich możliwości obrony, w dniu 20 sierpnia 1915 roku o godz. 4⁰⁰ gen. Bobyr podpisuje w Zegrzynku kapitulację załogi rosyjskiej twierdzy, przekazując ją zwycięskiemu gen. Beselerowi⁸.

Po 11 listopada 1918 roku Twierdza Modlin stała się ważnym garnizonem odrodzonego państwa polskiego, aktywnie uczestniczącym w życiu społeczno-gospodarczym regionu. W kulminacyjnym momencie wojny polsko-bolszewickiej w lipcu i sierpniu 1920 roku twierdza znowu odegrała istotną rolę militarną, stanowiąc lewe skrzydło pośpiesznie fortyfikowanego przedmościa warszawskiego. Była to ostateczna linia obrony polskich wojsk. Podczas bitwy warszawskiej na odcinku modlińskim siłami 5 Armii dowodził gen. Władysław Sikorski. Polacy w dniach 13-18 sierpnia nie tylko utrzymali swoje pozycje podczas walk, ale przeszli do natarcia zdobywając Nasielsk, Pułtusk i przystępując do działań pościgowych. Walki te nazywane są bitwą nad Wkrą. W ich toku po raz kolejny twierdza udowodniła swe walory strategiczne⁹.

Po zakończeniu działań zbrojnych na terenie modlińskiej twierdzy mieściło się wiele jednostek wojskowych i centrów szkolenia, które z racji swoich zadań potrzebowały właściwego wsparcia i zmian organizacyjnych. Zniszczone od działań zbrojnych umocnienia i budynki koszarowe wymagały remontu a kadra i pracownicy wojska potrzebowali mieszkań dla swych rodzin. Dla zdiagnozowania zjawiska i zaplanowania działań naprawczych koniecznym było powołanie specjalnego organu.

Rozkazem tajnym w dniu 24 stycznia 1930 roku Minister Spraw Wojskowych, którym był wówczas marsz. Józef Piłsudski, powołał Komisję Odbudowy Modlina¹⁰. Konieczność powołania opisaney komisji tłumaczył chęcią polepszenia warunków zakwaterowania żołnierzy w garnizonie warszawskim, a tym samym odciążenia stolicy poprzez przeniesienie części jednostek wojskowych do Modlina po jego wcześniejszej odbudowie. Na przewodniczą-

⁷ G. Sokołowski, R. Gołąb, *Twierdza Modlin*, s. 8-35; J. Dąbrowski, *Historia Garnizonu...*, s. 19-24.

⁸ J. Dąbrowski, *Historia Garnizonu...*, s. 31-32.

⁹ R. Bochenek, *Twierdza Modlin*, s. 331-334.

¹⁰ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: CAW), *Rozkaz nr R868, pismo tajne L: 27 4 z dnia 24.01.1930 r.*, sygn. 1.303.3.98.

cego komisji powołał płk Bolesława Mikołaja Jatelnickiego-Jacynę¹¹, który pełnił dotychczas funkcję dowódcy piechoty 4 Dywizji Piechoty¹². Na członków opisanej komisji zostali wyznaczeni: mjr dypl. Boguchwański z Oddziału I Sztabu Głównego; kpt. Rehman z Biura Ogólnego-Organizacyjnego; oficer delegowany z Dowództwa Okręgu Korpusu Nr I oraz trzech oficerów urzędników, specjalistów w dziedzinie budownictwa wojskowego. Wyznaczono również personel pomocniczy, czyli etat: jednego kancelisty, kreślarza i maszynistki – urzędnika kategorii III. Zadanie wytypowania personelu pomocniczego spoczywało na Szefie Biura Personalnego Sztabu Głównego. Do prac komisji w charakterze ciała doradczego wyznaczony został komendant Placu i kierownik Zarządu Fortecznego w Modlinie¹³. Przewodniczący komisji otrzymał uprawnienia dyscyplinarne dowódcy dywizji w stosunku do składu komisji¹⁴.

Pod względem merytorycznym komisja podporządkowana została szefowi Sztabu Głównego – gen. bryg. Tadeuszowi Ludwikowi Piskorowi¹⁵, do którego obowiązków należało zorganizowanie dla niej w porozumieniu z I wiceministrem: bazy lokalowej, środków komunikacji, obsługi kancelaryjnej oraz przyznanie dodatków funkcyjnych¹⁶. Z polecenie szefa Sztabu Głównego wprowadzono zmianę składu komisji wprowadzając do persone-

¹¹ Bolesław Mikołaj Jatelnicki-Jacyna, ur. 2.01.1890r. w Subitówce na Wołyniu, zm. 26.10.1972 r.; gen. bryg. Wojska Polskiego. 1917-1918 komendant Szkoły Chorażych i dowódca Legii Podchorążych w I Korpusie Polskim w Rosji. Dowódca: 3pp Polskich Sił Zbrojnych (Polnische Wehrmacht), Grupy Operacyjnej na Froncie Cieszyńskim w 1919; GO „Sądowa Wiśnia” w walce z Ukraińcami, 8pp. Maj 1919 – maj 1927 komendant Wielkopolskiej Szkoły Podchorążych Piechoty, później Szkoły Podchorążych dla Podoficerów w Bydgoszczy. 1927-1930 dowódca piechoty 4 DP. 1930-1931 przewodniczący Komisji Odbudowy Modlina, 1931-1937 z-ca d-cy Okręgu Korpusu IX Brześć. Od 1939 służył w Armii „Kraków” i „Karpaty”, komendant Stacji Zbiernej Oficerów w Szkocij. Po demobilizacji osiadł w Edynburgu, gdzie zmarł. Pochowany w Polsce w Gliwicach. Odznaczenia: Virtuti Militari, Polonia Restituta 4 kl., Krzyż Zasługi złoty z mieczami. Zob.: P. S t a w e c k i, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918-1939*, Warszawa 1994, s. 152-153.

¹² CAW, *Rozkaz Ministra Spraw Wojskowych nr 52/Tjn z dnia 27 lutego 1930 r.*, sygn. I.303.3.98.

¹³ CAW, *Rozkaz nr R868, pismo 1:274, pkt.2.*, sygn. I.303.3.98.

¹⁴ CAW, *Rozkaz nr R868, pismo 1:274, pkt. 5.*, sygn. I.303 3 98.

¹⁵ Tadeusz Ludwik Piskor, ur. 01.02.1889 w Borze; zm. 22.03.1951r. Od listopada 1918r. w Wojsku Polskim. Adiutant generalny Józefa Piłsudskiego, szef Oddziału III Naczelnego Dowództwa, II zastępca szefa Sztabu Generalnego, dowódca 28 Dywizji Piechoty, szef Sztabu Generalnego WP, dowódca Armii „Lublin”, „Kraków”. Od 20 września przebywał w oflagach: VII A Murnau, VIII B Silberberg, IV C Colditz, X C Lubeck i VI B Dössel. W 1945 roku wyjechał do Londynu. Zmarł.; w 1990 roku urna z jego prochami została złożona w Tomaszowie Lubelskim. P. Stawicki, *Słownik biograficzny...*, s. 250-252; zob.: T. P a n e c k i, F. P u c h a ł a, J. S z o s t a k, *Sztab Generalny Wojska Polskiego 1918-2003*, Warszawa 2003.

¹⁶ CAW, *Rozkaz nr R868, pismo 1:274, pkt. 4.*, sygn. I.303.3.98.

lu kancelaryjnego oficera w stopniu porucznika administracyjnego, jednakże bez zmiany ogólnej liczby etatów komisji¹⁷.

Nowo powołana komisja otrzymała dwa główne zadania do realizacji. Pierwsze skupiało się na określeniu faktycznego stanu budynków koszarowych i innych zabudowań na terenie Modlina oraz stopnia ich zużycia. Drugie zadanie polegało na opracowaniu ogólnego projektu odbudowy twierdzy. Chodziło o uwzględnienie szkiców odbudowy, dokonanie kalkulacji kosztów i czasu trwania prac oraz ustalenie ich kolejności. Istota działań miała się skupiać na tym aby na zakończenie każdego okresu budżetowego następowała poprawa zakwaterowania wojska począwszy już od 1930 roku¹⁸. Przeniesienie części jednostek wojskowych z Warszawy do Modlina miało odbyć się cyklicznie, po realizacji poszczególnych zadań budowlanych. Szef Sztabu Głównego miał obowiązek wytypować jednostki wojskowe do przeniesienia do Modlina. Całość przedsięwzięć otrzymała rygor natychmiastowej wykonalności¹⁹.

Pierwsze wyniki prac komisji zostały przedstawione szefowi Sztabu Głównego już w dniu 28 kwietnia 1930 roku. Skupiały się one na rozpoznaniu stanu faktycznego koszar i budowlu w Modlinie oraz sporządzeniu ogólnego projektu odbudowy zawierającego kolejność, czas prac i kalkulację kosztów²⁰.

Jak podaje płk Jatelnicki, komisja dokonała dokładnego zbadania wszystkich pomieszczeń i zabudowań należących do stacjonujących w tamtym czasie jednostek wojskowych tj. 32 Pułk Piechoty, I Baon Saperów, Centrum Wyszkożenia Saperów, I Pułk Artylerii Ciężkiej, Szpital Wojskowy, Baon Silnikowy, I Kompania Baonu Elektrotechnicznego. Sprawdzono również stan budynków mieszkalnych oficerów, podoficerów i urzędników cywilnych. Jak ustalono sytuacja lokalowa przedstawiała się nie zbyt ciekawie.

W 32 Pułku Piechoty jedynie koszary I baonu – budynek nr 404 – nie wymagały prac remontowych. Koszary 2 baonu – budynek murowanej reduty nr 357 po byłym więzieniu politycznym – były zawilgocone a wewnątrz zbyt mało doświetlone. Budynek nr 453 z 1837 roku (mieszkania oficerskie i podoficerskie) posiadał przegniłe stropy i zagrzybiałe podłogi. Pięciu oficerów i 19 podoficerów wraz z rodzinami zamieszkiwało na terenie koszar ze względu na brak mieszkań. W koszarowcu opisanej jednostki mieściła się jeszcze dodatkowo Powiatowa Komenda Uzupelnień powiatu płońskiego i sierpeckiego oraz Garnizonowe Kasyno Podoficerskie. Spróchniałe, zawilgocone

¹⁷ CAW, *Rozkaz nr R868, pismo L:1860/org. z dnia 08.05.1930 r.*, sygn. I.303.3.98.

¹⁸ CAW, *Rozkaz nr R868, pismo l:274, pkt 3.*, sygn. I.303.3.98.

¹⁹ CAW, *Rozkaz nr R868, pismo l:274, pkt. 5.*, sygn. I.303.3.98.

²⁰ CAW, *Pismo l. 777/KP/ rok 30 z dnia 28.04.1930 r.*, sygn. I.303.3.98.

i zagrzybione były budynki pułkowej stajni, magazynu „mob.” mundurowego i broni (budynek nr 377), magazynu „mob.” taborowego (budynek nr 118), magazynu „mob.” żywnościowego oraz magazynu użytku bieżącego (reduta nr 371), oraz magazynu opałowego. We wszystkich budynkach stwierdzono konieczność wymiany instalacji elektrycznej. Ponadto zaplanowano całkowity remont części spalonych koszar, przeniesienie 2 baonu z reduty, budowę domu mieszkalnego dla oficerów i podoficerów celem wyprowadzki z koszar, budowę jednej, centralnej kuchni wraz z jadalnią, przeniesienie komendy uzupełnień i kasyna, budowę stajni, przeniesienie kuźni do schronu przy kazamacie nr 23, osuszenie magazynu mundurowego, przebudowę magazynu opałowego i remont budynku mieszkalnego kadry²¹.

W I Baonie Saperów Legionów stwierdzono brak mieszkań dla 9 podoficerów, magazynu technicznego bieżącego, schodów w kotłowni nr 3, tynku na elewacji całych koszar oraz dachu na wieży wschodniej. Remont tejże wieży został rozpoczęty w 1923 roku jednak został przerwany ze względów finansowych. Komisja stwierdziła konieczność budowy domu mieszkalnego dla podoficerów, stajni dla 54 koni, magazynów oraz remontu wymienionych wcześniej budynków²².

W Centrum Wyszkożenia Saperów niezbędnym było pobudowanie mieszkań dla siedmiu oficerów, 14 podoficerów, 10 urzędników cywilnych i 9 osób funkcyjnych. Wskazano również konieczność odremontowania południowej części spalonych koszar na sale szkoleniowe, gabinety doświadczałne i magazyny techniczne. Nieodzowny był również remont stajni na 28 koni w budynku nr 225 i budowa nowej na brakujące do etatu 56, stanowiska konne, budowa magazynów taborowych oraz przedłużenia torów kolejowych od stacji kolejowej w Modlinie do nowotworzonego składu materiałów intendentury. Do tego składu zamierzano przenieść magazyn materiałów pędnych i smarów z placu ćwiczeń wodnych. Wskazano również konieczność zmiany przeznaczenia remontowanych sal bloku koszarowego z cerkwi na sale wykładowe. Do celów religijnych planowano wyszukać inne pomieszczenia²³.

Pierwsza kompania Baonu Elektrotechnicznego rozlokowana była w zawilgoconych i ciasnych pomieszczeniach reduty elewatora młyńskiego – budynku nr 418 z magazynami w kazamacie budynku nr 492 i stajnią na parterze koszarowca. Poprawa warunków miała polegać na wyremontowaniu części spalonych koszar dla wojska, osuszeniu i instalacji pieców grzewczych w magazynach kazamaty oraz budowie stajni dla 8 koni przy budynku nr 492²⁴.

²¹ CAW, *Pismo l. 777/KP/ rok 30 z dnia 28.04.1930 r. s. 1-3.*, sygn. I.303.3.98.

²² T a m ż e, s. 3,4

²³ CAW, *Pismo l. 777/KP/ rok 30 z dnia 28.04.1930 r. s. 4, 5.*, sygn. I.303.3.98.

²⁴ T a m ż e, s. 5.

Pierwszy Pułk Artylerii Ciężkiej zajmował: koszarowce nr 86 i 88; stajnie, działownie i magazyny w szopach nr 42, 46, 64, 66, 68, 77; nową kuchnię w budynku nr 72; ambulans medyczny z izbą chorych i drużynę łączności w budynku nr 315. Sytuacja lokalowa była ciężka, brak pomieszczeń dla podoficerów, jadalń, świetlic, ambulansu, ambulansu weterynaryjnego, stajni dla chorych koni, rusznikarni, puszkami, krytej ujeżdżalni i śmietników. Większość istniejących pomieszczeń była ciasna, zawilgocona i zarażona grzybem bez dostatecznego oświetlenia, wentylacji i ocieplenia. Jedynie słusznym rozwiązaniem była budowa całych koszar. W ich skład miały wejść trzy budynki dla trzech dyonów, po dwie baterie w każdym; 2 stajnie mieszczące: 100 koni dla dwóch baterii i 72 konie dla 3 dyonu; magazyny: mundurowy, furazowy, broni, taborowy, opałowy, inżynieryjny i saperski, amunicji karabinowej, kuchni polowej, działowni i żywnościowy; izba chorych składająca się z sali dla sanitariuszy, sali przyjęć, gabinetu lekarza, magazynu, izby przyjęć, toalety i umywalni. Planowano, także ambulans weterynaryjny składający się z kancelarii lekarskiej, pomieszczenia dla sanitariuszy, magazynu oraz ambulansu – stajni dla 12 koni chorych z salą opatrunkową. Nie miało zabraknąć również rusznikarni i puszkami, warsztatu szewskiego, krawieckiego, rymarskiego i stolarskiego oraz krytej ujeżdżalni i śmietników przy budynkach. Obecnie zajęte koszary planowano przeznaczyć na składy materiałów odpornych na rdzewienie i pleśnienie. Wyjątek stanowiły budynki nr 86, 88 i stajnie, które przeznaczono do rozbiórki i wykorzystania materiałów do budowy. Zagrzybiałe drewno z rozbiórki wymienionych budynków przeznaczono na opał²⁵.

Równie ciężka sytuacja miała miejsce w Szpitalu Wojskowym, gdzie oprócz murowanych budynków oddziału wewnętrznego na 50 łóżek, łaźni, pralni i kuchni reszta budynków była drewniana i zagrzybiona. Komisja Odbudowy Modlina wskazała konieczność budowy murowanych budynków szpitalnych tj. oddział chirurgiczny na 30 łóżek, oddział zakaźny na 25-30 łóżek, oddział wewnętrzny na 150 łóżek, pracownia światło-lecznicza, bakteriologiczna, przychodnia dentystyczna, stajnia na 5 koni wraz z wozownią, budynek komendy szpitala. Opisano również potrzebę budowy koszar dla plutonu obsługi szpitala, mieszkań dla oficerów, podoficerów i urzędników cywilnych. Całokształt przedsięwzięcia poddano pod rozagę sugerując możliwość likwidacji szpitala i pozostawienia tylko izby chorych²⁶.

Kolejną jednostką był Baon Silnikowy, którego dowództwo wraz z kwatermistrzostwem, kompanią szkolną i administracyjną znajdowało się w reducie nr 5. Pozostałe wojsko stacjonowało na terenie fortu nr 1 z Zakroczymiu

²⁵ CAW, Pismo 1. 777/KP/ rok 30 z dnia 28.04.1930 r. s. 6-8., sygn. I.303.3.98.

²⁶ T a m ż e, s. 8, 9.

z warsztatami w budynkach nr 162 i 164 oraz magazynami w budynku nr 263 i baraku nr 38. Większość pomieszczeń jest zbyt mała, niedostatecznie oświetlona i zawilgocona. Zachodzi potrzeba stworzenia gabinetów sztabowych dla dowódcztwa, kwatermistrzostwa, personelu pomocniczego oraz poszczególnych służb. W kompaniach stwierdzono braki kancelarii dowódców, sal wykładowych, świetlic, jadalni, kuchni i umywalni oraz pomieszczeń na poszczególne rodzaje magazynów. Wymagały remontu i powiększenia pomieszczenia warsztatów i magazynu "mob." Konieczne było również wyznaczenie pomieszczeń na izbę chorych i budowa od podstaw stajni²⁷.

Wszystkie spostrzeżenia dokonane przez Komisję doprowadziły do wysnucia ogólnych wniosków:

- w pomieszczeniach I Baonu Saperów i 32pp spiętrowanie łóżek umożliwi pomieszczenie 800 żołnierzy;
- należy zmienić tam instalację elektryczną i usunąć ziemię z dachu;
- należy pobudować dom mieszkalny dla 12 oficerów, 42 podoficerów, 10 urzędników cywilnych i 9 niższych funkcji państwowych a żonaty podoficerów wymienionych jednostek usunąć z koszarowca do nowo budowanego budynku;
- po urządzeniu dla 32pp centralnej kuchni parowej i przeniesieniu Powiatowych Komend Uzuppełnień, Garnizonowego Kasyna Podoficerskiego i żonaty podoficerów z koszarowca, około 1200m wolnej powierzchni przeznaczyć na zakwaterowanie kompanii 32pp z kazamaty nr 23;
- odbudowa spalonych koszar poprzez wycięcie krzewów, usunięcie warstwy ziemi i pokrycie dachem;
- wyremontować wieżę wschodnią nad koszarami I Baonu Saperów, którą można przeznaczyć na kasyno oficerskie jednostki;
- wyremontować nadbudówkę nad koszarami 32pp i Centrum Wyszkozenia Saperów i przeznaczyć do dyspozycji Centrum Wyszkozenia Saperów;
- brakujące mieszkania dla oficerów i podoficerów uzyskać poprzez nadbudowę jednego piętra na dotychczasowych budynkach mieszkalnych, których konstrukcji muru umożliwiał przeprowadzenie nadbudowy.

Ostatni z wniosków nie rozwiązywał problemu mieszkaniowego w pełni, gdyż poprzez nadbudowę istniejących budynków można było uzyskać: 38 mieszkań czteropokojowych z kuchnią, 27 mieszkań trzypokojowych z kuchnią, 44 mieszkania dwupokojowe z kuchnią i 21 mieszkań typu „kawalerka”. Faktycznie potrzebowano 16 mieszkań trzypokojowych, 170 mieszkań dwupokojowych, 28 kawalerek i 72 kwatery-pokój z kuchnią. Zapotrzebowanie nie uwzględniało potrzeb mieszkaniowych planowanych do sprowadzenia jednostek wojskowych z Warszawy. Dla nich powstawała konieczność budowy nowych budynków mieszkalnych. Koszt nadbudowy istniejących bu-

²⁷ CAW, Pismo 1. 777/KP/ rok 30 z dnia 28.04.1930 r. s. 9-II., sygn. I.303.3.98.

dynków mieszkalnych oszacowano na około 3640000zł nie uwzględniając budowy nowych gdyż nie podjęto jeszcze decyzji co do ilości jednostek podlegających sprowadzeniu do Modlina. Koszt odbudowy pierścienia koszarowego wraz z remontem obydwu wież określono wtedy na około 3 460 400,75 zł. Wskazano również, że opisane koszty należy powiększyć o koszty remontu elewacji, powiększenia stacji filtrów i pomp, kanałów odwadniających oraz kosztów osuszenia zawilgoconych pomieszczeń, które muszą być opalane przez okres dwóch i pół miesiąca. Koszt opału wynosiłby około 90 000 zł. Komisja Odbudowy Modlina sygnalizowała kolejność realizacji prac od remontu części spalonej cytadeli i pokrycia jej dachem celem umożliwienia robót wewnątrz. Równoległe z wstępnymi pracami sugerowano przystąpienie do opracowywania projektów robót elektrycznych, wodno-kanalizacyjnych i centralnego ogrzewania. Proponowano rozpoczęcie prac od Bramy Napoleona do wieży zachodniej. W dalszej kolejności remont przebiegać miał przez skrzydło Chasseloup²⁸, 32pp do I Baonu Saperów²⁹.

Oprócz rozpoznania potrzeb i opracowania planów przewodniczący komisji zameldował Szefowi Sztabu Głównego o problemach związanych z realizacją planów na skutek braku służbowej podległości kierownika robót w Modlinie pod komisję. Aby komisja mogła właściwie funkcjonować sugerował on podporządkowanie dotychczasowych radców technicznych wyłącznie przewodniczącemu komisji. Wszystkie projekty wraz z kosztorysami miały być sporządzane przez osoby wynajęte do tego celu i opłacane ze środków komisji lub też przez pracowników delegowanych z Departamentu Budownictwa na wnioski komisji. Zatwierdzone przez tenże departament projekty komisja przekazywałaby do wykonania bezpośrednio podległemu jej kierownikowi robót. Komisja sporządzałaby również preliminarze budżetowe odbudowy cytadeli do ogólnego preliminarza Departamentu Budownictwa, który pobierałby pieniądze potrzebne na realizację robót i przekazywał je kierownictwu robót w Modlinie. Wstępne kosztorysy robót do przetargów opracowywałaby KOM, posiadając uprawnienia do powierzenia części prac kierownikowi robót. Ogłaszaniem przetargów i zawieraniem umów z wykonawcami zajmowałby się kierownik robót, który byłby ściśle nadzorowany przez komisję

²⁸ François de Chasseloup-Laubat: ur. 1754, zm. 1833; francuski generał i inżynier, twórca fortyfikacji. W okresie wojen rewolucyjnych brał udział w szeregu oblężeń. Był autorem planów wielu umocnień w krajach włoskich, niemieckich i na ziemiach polskich. Jako szef inżynierii francuskiej Armii Niemiec wykonał pierwsze projekty Twierdzy Modlin. W 1812 roku szef inżynierii Wielkiej Armii. Autor traktatu „*Essai sui quelques parties de l’artillerie et des fortifications*”.

²⁹ CAW, *Pismo l. 777/KP/rok 30 z dnia 28.04.1930 r.*, s. 11-14 wraz z zestawieniami w zał. 1-2. sygn. I.303.3.98.

i zobowiązany do stosowania się do jej zaleceń³⁰. W styczniu 1931 roku komisja otrzymała prawo pełnej inspekcji robót z możliwością czynienia zapisów w dzienniku robót i bezpośredniego ingerowania w sprawy techniczne³¹.

Z chwilą rozpoczęcia prac Komisji Odbudowy Modlina(KOM) na terenie Modlina znajdowały się: 32 Pułk Piechoty, I Baon Saperów, Centrum Wyszkożenia Saperów, I Pułk Artylerii Ciężkiej, Szpital Wojskowy, Baon Silnikowy, I Kompania Baonu Elektrotechnicznego oraz budynki mieszkalne oficerów, podoficerów i urzędników cywilnych. Planowano również przeniesienie do twierdzy jednostek z Warszawy takich jak: I Pułk Artylerii Najcięższej, Dowództwo I Grupy Artylerii, Dowództwo 11 Grupy Artylerii, Dowództwo 2 Brygady Saperów, Wojskowy Instytut Geograficzny, Szkoła Podchorążych Inżynierii, I Dyon Samochodowy, Szkoła Zbrój mistrzów, Wojskowe Zakłady Zaopatrzenia Inżynieryjnego, Wojskowe Zakłady Zaopatrzenia Intendentury i Taboru, Wojskowe Zakłady Zaopatrzenia Uzbrojenia oraz Centrum Wyszkożenia Broni Pancernych celem połączenia w jedną jednostkę z modlińską Doświadczalną Grupą Pancerno-Motorową³².

Powyższa decyzja była powodem problemów organizacyjnych na czas mobilizacji, zwłaszcza w odniesieniu do I Dyonu Samochodowego. Dowódca -ppłk Madeyski w swym meldunku do dowódcy Okręgu Korpusu nr I – gen. bryg. Jana Karola Wróblewskiego wnosił o pozostawienie jednostki na terenie Warszawy, motywując to względami mobilizacyjnymi. I Dyon Samochodowy podczas mobilizacji miał obowiązek wystawienia 10 kolumn samochodowych, składających się w 30% ze środków pozyskanych z sektora cywilnego. Zarekwirowaniu podlegało 170 samochodów, 36 motocykli, 120 rowerów oraz narzędzia, części zamienne i akcesoria samochodowe. Dodatkowo podczas alarmu zaplanowano powołanie 1100 rezerwistów przy osiągnięciu gotowości w ciągu sześciu godzin. W dalszej kolejności w ciągu dziesięciu dni mobilizowano 9 kolumn transportowych dla innych formacji wojskowych poprzez zarekwirowanie blisko 1500 pojazdów, 200 motocykli i 700 rowerów. Wszyscy rezerwiści zamieszkali są na terenie Warszawy, a tylko 140 samochodów z całej liczby rekwirowanych pojazdów znajdowało się w miejscowościach pobliskich. Wszystkie warsztaty naprawcze i adaptacyjne sprzętu samochodowego mieściły się również na terenie stolicy, co po przeniesieniu dyonu do Modlina czyniło mobilizację jednostki awykonalną. Podobną opinię w tym względzie wyraził szef Biura Uzupełnień – płk. Michał Zabdry pisząc do szefa Oddziału I Sztabu Głównego. Jak podał przeprowadzenie peł-

³⁰ CAW, Pismo l. 777/KP/rok 30 z dnia 28.04.1930 r. odpis meldunku pik. Jatelnickiego., sygn. I.303.3.98.

³¹ CAW, Pismo L 729/31 z dnia 27.08.1931 r. – sprawozdanie zamykające komisji, s. 5, sygn. I.303.3.98.

³² CAW, Pismo l. 1834/Org. Mob. z dnia 07.05.1930 r., sygn. I.303.3.98.

nej mobilizacji tegoż baonu w Modlinie jest możliwe jednakże ze znacznym opóźnieniem. Ponadto zmiana dyslokacji pociągnie za sobą powstanie szeregu utrudnień organizacyjno-technicznych w czasie mobilizacji i podczas późniejszego funkcjonowania jednostki. W dniu 30 maja 1930 roku dowódca Okręgu Korpusu Nr I zwrócił się do szefa Sztabu Głównego o wstrzymanie decyzji dotyczącej I Baonu Samochodowego. W zamian z Warszawy do Modlina zaproponował przeniesienie Szkoły Czołgów i Samochodów, której koszary mogliby zająć samochodziarze. Generał Wróblewski przychylił się do złożonego wniosku, wstrzymując rozkaz dotyczący I Baonu Samochodowego i przenosząc do Modlina Centrum Wyszkożenia Broni Pancernych, celem połączenia w jedną jednostkę ze stacjonującą tam Doświadczalną Grupą Pancerno – Motorową³³. Szef Sztabu Głównego wstrzymał również przeniesienie Szkoły Podchorążych Inżynierii, pozostawiając ją w Warszawie w miejscu dotychczasowej dyslokacji³⁴.

W dniu 15 października 1930 roku płk Jatelnicki przesłał szefowi Sztabu Głównego ostateczny plan dyslokacji jednostek wojskowych na terenie Twierdzy Modlin, który został zatwierdzony rozkazem I. 4189/Org. Mob. z dnia 25.10.1930 r.

Na terenie cytadeli modlińskiej zakwaterowaniu podlegały:

- Centrum wyszkolenia Saperów;
- 32 Pułk Piechoty;
- Grupa Pancerno-Motorowa;
- Centrum Wyszkożenia Broni Pancernych;
- Baon Silnikowy;
- I Dyon I Pułku Artylerii Ciężkiej;
- Baon Elektrotechniczny;
- I Baon Saperów;
- 2 Brygada Saperów;
- I Grupa Artylerii;
- II Grupa Artylerii Saperów;
- I Pułk Artylerii Najcięższej.

Przedstawiono również propozycję rozbudowy całej twierdzy z uwzględnieniem miast, stacji filtrów i pomp, elektrowni i gazowni, szpitala wojskowego. Ogólną kwotę na ten cel obliczono na 14 555 336 zł. Przewidywany okres robót obejmował lata 1930-1934. Komisja zajęła się również zapewnieniem potrzeb mieszkaniowych dla kadry i urzędników cywilnych modlińskich jednostek wojskowych. Podyktowane było to tym, że istniejące domy z dużymi izbami budowane były za czasów carskich, a ich ilość była niewy-

³³ CAW, *Pismo L 2329/Org. Mob. z dnia 08.07.1930 r.*, sygn. I.303.3.98.

³⁴ T a m ż e, *Pismo L 2331/Org. Mob. z dnia 14.06.1930 r.*, sygn. I.303.3.98.

starcząca. Modlina jako miasta faktycznie nie było, a pobliskie miejscowości, zamieszkałe głównie przez Żydów, takie jak Nowy Dwór, Zakroczym, Pomiechówek nie były w stanie zapewnić mieszkań dla wojskowych. Ponadto ich zabudowa była drewniana i bardzo zaniedbana.

Jednostki wojskowe zajmowały budowle w sposób chaotyczny na dużych przestrzeniach, wybierając pomieszczenia nadające się do użytku. Spowodowało to również chęć uporządkowania sytuacji lokalizacyjnej pododdziałów przez komisję. Opracowała ona w sumie cztery projekty rozmieszczenia jednostek. Różniły się one od siebie ilością jednostek przewidywanych do zakwaterowania na terenie cytadeli modlińskiej. W czerwcu 1930 roku I Okręgowe Szefostwo Budownictwa przystąpiło do prac budowlanych na podstawie otrzymanych funduszy w wysokości 200 000 zł. Po wykarczowaniu krzaków i usunięciu ziemi prace związane z pokryciem 17 000 m² dachu budynku cytadeli prowadziła firma prywatna – „Sosonko i Wojciechowski”, która wygrała przetarg. Roboty zakończono w listopadzie 1930r. W styczniu 1931 roku rozszerzono zakres uprawnień komisji o możliwość projektowania, nadzorowania, kontroli i korygowania prac co skutkowało wzrostem tempa robót.

Biuro architektoniczne KOM opracowało projekty wraz z kosztorysami następujących przedsięwzięć:

- budowa i przebudowa koszar cytadeli dla 32pp;
- budowa i przebudowa koszar dla Batalionu Silnikowego;
- budowa i przebudowa koszar dla Centrum Wyszkożenia Broni Pancernych;
- odbudowa Wieży Zachodniej i przebudowa pomieszczeń kompani administracyjnej CWS;
- odbudowa cytadeli dla I pan;
- budowa kaplicy prawosławnej w Modlinie;
- budowa domu murowanego dla podoficerów na 32 mieszkania dwuizbowe;
- budowa domu murowanego dla oficerów na 24 mieszkania trzyizbowe;
- nadbudowa parterowego domu nr 288;
- budowa domu murowanego dla oficerów z mieszkaniami trzypokojowymi;
- budowa domu murowanego z mieszkaniami dwupokojowymi z kuchnia-mi;
- budowa stajni na 52 konie i wozowni dla I Batalionu Saperów Legionów;
- budowa stajni na 32 konie i wozowni dla kompani telegraficznej 8 DP;
- budowa szopy na wozy pontonowe dla I Batalionu Saperów i CWS;
- budowa ambulansu weterynaryjnego dla Ipan;
- budowa magazynu furażowego dla I pan.

Pierwszy wiceminister Spraw Wojskowych – gen. dyw. Kazimierz Fabrycy rozkazem nr 3801/Og. Org. z dnia 21 lipca 1931 roku zlikwidował Komisję Odbudowy Modlina. W uzupełnieniu swego rozkazu likwidacyjnego, 5 sierpnia 1931 roku polecił przekazać akta KOM do Departamentu Budownictwa, za wyjątkiem planów i kosztorysów przedsięwzięć będących w realizacji, które miał otrzymać kierownik Okręgowego Urzędu Budownictwa Nr 1. Zarządzanie dalszymi pracami w Modlinie podporządkował szefowi Departamentu Budownictwa, wyznaczając termin meldunku o wykonaniu rozkazu likwidacji do dnia 5 września 1931 roku³⁵.

W dniu 27 sierpnia 1931 r. płk Jatelnicki sporządził szefowi Sztabu Głównego sprawozdanie z całokształtu prac Komisji Odbudowy Modlina. W dniu 1 września 1931 roku, w chwili likwidacji KOM, ukończono prace związane z budową domu drewnianego dla podoficerów na 40 mieszkań dwuizbowych i koszar dla Doświadczalnej Grupy Pancerno-Motorowej. Ku końcowi zbliżyły się roboty w Centrum Wyszkozenia Saperów i 32 Pułku Piechoty. Pozostałe przedsięwzięcia były w trakcie realizacji. W swoim sprawozdaniu przewodniczący komisji zaznaczył potrzebę przebudowy sieci kanalizacyjnej i wodociągowej, elektrycznej oraz remontu stacji filtrów i pomp.

Podsumowując należy stwierdzić, iż Komisja Obudowy Modlina przyczyniła się w znaczącym stopniu do poprawy warunków zakwaterowania jednostek wojskowych stacjonujących zarówno na terenie Modlina Twierdzy jak i miasta stołecznego. Dzięki pracom komisji uporządkowano dyslokację pododdziałów, szczegółowo przydzielono rejony służbowe i umożliwiono ich przegrupowanie. Tym samym wzrosła ich zdolność mobilizacyjna i bojowa. Nastąpiła poprawa warunków bytowych dla kadry zawodowej i ich rodzin, żołnierzy i urzędników cywilnych zatrudnionych w Modlinie. Zwiększenie uprawnień komisji skutkowało wzrostem tempa i jakości prac remontowobudowlanych. Właściwe planowanie kolejności robót zabezpieczyło budynek cytadeli przed dalszym niszczeniem, jednocześnie umożliwiając prace w okresie zimowym. Istotną rolę odegrało również przystosowanie twierdzy do przegrupowania jednostek wojskowych z Warszawy poprawiając ogólną sytuację strategiczną armii. Analiza materiałów archiwalnych pozwala na stwierdzenie, iż powołanie Komisji Odbudowy Modlina jako organu diagnostycznego, planistycznego i nadzorczego było w pełni zasadne i przyniosło namierzalne efekty.

³⁵ CAW, *Pismo 1. 8577/31 Bud. z dnia 05.08.1931r.*, sygn. I.303.3.98.

Комиссия восстановления Модлина

После восстановления независимости Польши, модлинская Твердза стала важным гарнизоном. На её территории размещалось много воинских частей и центров обучения, командование планировало сюда направить дополнительные силы. Разрушенные в ходе военных действий укрепления и казармы нуждались в ремонте а военным и работникам армии нужны были квартиры для семей. Для рассмотрения явления и планировки восстановления нужным было учреждение специального органа.

Приказом от 24 января 1930 года министр военных дел маршал Юзеф Пилсудски учредил Комиссию восстановления Модлина. Председателем комиссии назначил полковника Болеслава Миколая Ягельницкого-Яцыну. Комиссия восстановления Модлина после обследования ситуации начала планировать действия и вела контроль на начатой стройке. Восстановление Твердзы набирало скорости. Своими действиями комиссия помогла улучшить условия проживания воинских частей расквартированных в модлинских казармах как и в самой столице. Благодаря работе комиссии приведено

в порядок казармы, что привело к улучшению боеготовности подразделений. Существенно исправились жизненные условия профессиональных военных, их семей и работников армии. Повышение темпа и качества строительных работ привело к восстановлению модлинской цитадели. Комиссия закончила работу

1 сентября 1931 года. Надо подчеркнуть, что учреждение Комиссии восстановления Модлина как диагностического, планирующего и контрольного органа было вполне обоснованным и принесло конкретные эффекты.